ISSN 2394-5303

International Multilingual Research Journal
Issue-18, Vol-01, June 2016

PrintingArea

Dr. Anil Chidrawar
I/C Principal
A.V. Education Society's
Degloor College, Degloor Dist.Nanded

ADAT VYAPARI EDUCATION SOCIETY'S DEGLOOR COLLEGE, DEGLOOR Dist. Nanded

International Multilingual Research Journal

Printing Area

ISSN 2394-5303

Editor
Dr. Bapu g. Gholap
(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

Co-Editor
Dr. Ravindranath Kewat
(M.A. Ph.D.)

❖ 'प्रींटींग एरीया' हे मासिक मालक व प्रकाशक अर्चना राजेंद्र घोडके यांच्या हर्षवर्धन पब्लिकेशन प्रायव्हेट लिमीटेड, लिंबागणेश, जि. बीड महाराष्ट्र येथे मुद्रीत करुन संपादक डॉ. बापू गणपत घोलप यांनी मु.पो.लिंबागणेश, ता.जि.बीड–४३११२६ येथे प्रकाशित केले.

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
Limbaganesh, Dist. Beed, Pin-431126
Mobi. 09850203295. 07588057695

16) Friendbook: A Semantic based Friend Recommendation System for Social Networks
Prof.Sabera Begum Kardi-Khadeer Pasha-Channashetty-Ganesh.R.Kesare, Kalaburagi || 79

17) सोशल मिडियाचा समाजावरील परिणाम
डॉ. पी.एम.कडुकर, परेल, मुंबई || 88

18) संत कबीरांचा मानवोपदेश
प्रा. डॉ. श्याम मोहरकर, चंद्रपूर || 92

19) महाराष्ट्रातील शाहिरी परंपरा
प्रशांत रामराव सातपुते, जि.वर्धा, महाराष्ट्र || 96

20) पाश्चात्य विचारवंतांचा कादंबरी विचार
डॉ. सीमा चवरे, यवतमाळ. || 103

21) नंदिवाले समाजाचे लोकजीवन व लोकसंस्कृती
प्रा. जाधव तुकाराम भिवसेन, देवटाकळी ता.शेवगाव, जि.अहमदनगर || 105

22) महात्मा फुले यांचे शिक्षणाविषयक विचार
प्रा.डॉ.श्याम मोहरकर, चंद्रपूर || 107

23) भारतातील राजकीय पक्ष आणि संघराज्य
प्रा. डॉ. लक्षटे रत्नाकर बाबुराव, देगलूर. || 111

24) संघर्षशिल नेतृत्वाची वाटचाल
मुंडे परमेश्वर वैजनाथ, नांदेड, महाराष्ट्र || 119

25) आंतरविवाह : एक समाजशास्त्रीय पाहणी
प्रा.सावंत एस.डी., गडहिंग्लज ता.गडहिंग्लज जि.कोल्हापूर || 125

26) राजकीय नेतृत्वाची संकल्पना आणि आधुनिक भारतीय नेतृत्व
डॉ. सिध्देश्वर सटाले, गेवराई || 126

27) कृष्णा सोबती के स्त्री पात्रों का अध्ययन चुनिंदा उपन्यासों के सन्दर्भ में:.......
रेनू आनन्द, इलाहाबाद || 129

28) संचार और सामाजिक संगठन: एक विमर्श
अनन्त सिंह जेलियाँग, मुमफोर्डगंज, अलाहाबाद || 132

29) दतिया जिले में कृषि भूमि उपयोग: एक विश्लेषणात्मक अध्ययन
डॉ. भावना भटनागर, भिण्ड (म.प्र.) || 138

30) भारत अर्थ मूवर्स लिमिटेड व हिन्दुस्तान कॉपर लिमिटेड में स्कन्ध प्रबन्धन का तुलनात्मक अध्ययन
डा. संजय जैन–कु. ज्योति चौकसे, भोपाल (म.प्र.) || 141

http://www.printingarea.blogspot.com
www.vidyawarta.com/03

भारतातील राजकीय पक्ष आणि संघराज्य

प्रा. डॉ. लक्षटे रत्नाकर बाबुराव
पदवी व पदव्युत्तर राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
देगलूर महाविद्यालय, देगलूर.

****

प्रस्तावना :

भारत हा संसदीय शासनप्रणालीवर आधारित संघात्मक लोकशाही देश आहे. ज्याचे संचलन आणि निर्देशन राजकीय पक्ष करतात. राजकीय पक्षच भारतात सामाजिक परिवर्तन व राजकीय विकासाचे वाहक आहेत. परंतू सामाजिक अपेक्षानूसार त्यांची कार्य संस्कृति नाही. राजकीय पक्ष संसदीय व्यवस्थेचे संचालक आहेत. परंतू संसदीय मुल्य व प्रतिमा अनुसार त्यांची संरचना नाही. राजकीय पक्ष राज्यघटनेचे वाहक आहे. परंतू घटनात्मक मूल्यानुरुप त्यांची पक्षीय संस्कृती नाही. राजकीय पक्ष लोकशाहीची चाके आहेत. परंतु लोकशाहीला ठोकशाही व शोकशाहीच्या दिशेने नेण्यातील हातभार वाढत आहे. राजकीय पक्षामार्फत जनसहभाग वाढतो. परंतू तो राष्ट्रीय भावना जोपासण्या ऐवजी पक्षीय भावनाच्या वाढीस खतपाणी घालतात.

राजकीय पक्ष राज्यसंस्थेच्या उद्दिष्टास मुर्तरुप देणारे लोकमानस आहेत. परंतू हे लोकमानस अनेक दोषांनी ग्रासलेले आहे. त्यामुळे भारतातील संसदीय लोकशाही संस्कृति पंगु बनत आहे. संघराज्य व्यवस्थेतील राष्ट्रीय मुल्य जोपासण्याच्या भावनेने राजकीय पक्षांची बांधणी झाली खरी मात्र त्यांच्या कार्यप्रणालीमुळे संघराज्य व्यवस्थेतील राष्ट्रीय मूल्य लुप्त होताना दिसतात.

भारतातील राजकीय पक्षांनी मागील ६९ वर्षांत प्रदेशवाद, जातिवाद, संप्रदायवाद, समाधानीकरण आणि मताच्या राजकारणातून प्राधान्य दिल्यामुळे संघराज्यातील समन्वयवादी विचारास नष्ट केले. राजकीय पक्षाच्या स्थापनेचे आधार संघराज्य लोकशाही मूल्यांविरुध्दचे आहेत. व्यक्तिनिष्ठा व सत्ता निष्ठतेमूळे राजकीय पक्षांना संस्थानांचे स्वरुप प्राप्त झाले. त्या त्या राजकीय पक्षाचा संस्थापक किंवा नेता अथवा त्यांचे कुटूंबीय त्या पक्षाचे संस्थानिक बनत आहेत. भारतातील राजकीय पक्षाची बांधणी व विकास भारताच्या राष्ट्रीय मानसिकतेनुरुप

शोधनिबंधाचा उद्देश :-

१) कोणकोणत्या कारणांमुळे भारतात राजकीय पक्षाचा उदय झाला ते तपासणे.

२) भारतीय पक्ष पध्दतीचे स्वरुप संसदीय मुल्य आणि संघराज्य प्रतिमानानुसार विकसित का झाले नाही याची कारणमिमांसा करणे.

३) १९५२ पासून ते आजपर्यंतच्या सर्वसाधारण निवडणुकीतून जनमत टिकवण्यात प्रभावी असणाऱ्याच कांही विशिष्ट राजकीय पक्षांना समजुन घेण्याच्या हेतूने चिंतन करण्यात आले.

संशोधन पध्दती :-

प्रस्तुत विषय मागील ६९ वर्षांच्या भारतातील राजकीय पक्षाच्या घडामोडीचा व वाटचालीशी निगडीत आहे. त्यामुळे ऐतिहासिक व विश्लेषणात्मक अभ्यास पध्दतीच्या साह्याने समीक्षात्मक मांडणी करण्यात आली.

गृहितके :-

१) भारतातील राजकीय पक्षाची संघराज्याच्या जडणघडणीत महत्वाची भुमिका आहे.

२) भारतातील राजकीय पक्ष संघराज्य मूल्य व प्रतिमानांचे सामाजीकरण करण्यात अपयशी ठरले.

समस्यांची उकल :-

वर्तमान भारतीय समाजव्यवस्थेतील आम आदमीला मागील ६९ वर्षांपासून एक प्रश्न पडतो की, खरंच या देशाचा राज्यकारभार राज्यघटनेनूसार राजकीय पक्ष चालवतात का? आम आदमीच्या या प्रश्नाचे उत्तर शोधण्यासाठी राज्यघटनेचे स्वरुप व राजकीय पक्षाच्या कार्यप्रणाली पक्षीय संस्कृती, संवैधानिक मूल्य, लोकशाही जनहित इ. विषयीचे मत जाणून घेणे क्रमप्राप्त ठरते. त्या अनुषंगाने राजकीय पक्षाची संघराज्य व्यवस्थेतील भुमिका नेमकी आजपर्यंत कशी राहीली या प्रश्नाचे उत्तर शोधण्याचा प्रयत्न करण्यात आला.

पूर्व संशोधन :-

भारतातील राजकीय पक्ष पध्दती व संघराज्य या दोन्ही विषयावर स्वतंत्ररित्या व संयुक्तिकपणे बरेच लिखान झाले. जे साधारणपणे सामान्यीकरणाच्या आधारावरचे आहे. प्रस्तुत लेखात कांही विशिष्ट राजकीय पक्षाची संघराज्यातील भुमिका तपासली जे वेगळेपण ठरेल तसेच ते सर्वच राजकीय पक्षाविषयी अंदाज बांधण्यास सहाय्यभुत ठरेल. प्रस्तुत विषयाच्या अनुषंगाने मांडणी करताना स्वातंत्र्यपूर्व काळातील राजकीय पक्ष व स्वातंत्र्यानंतर उदयास आलेल्या राजकीय पक्षाची कार्यात्मकता अशा दोन भागात विभागणी करावी लागेल.

भारतातील राजकीय पक्ष असा विचार ...

काँग्रेस पक्ष. कारण भारतात सर्वात प्रथम ... या पक्षाला आजोबा पक्ष म्हणूनही ... पक्षाच्या निर्मितीचा इतिहास व उद्दिष्टे आणि त्यांची ... आश्चर्यकारक आहे. राष्ट्रीय काँग्रेस हा ब्रिटीश मानसिक... आलेला पक्ष आहे. कूपलँड या अभ्यासकाने त्यास ब्रिटीश ... अपत्य म्हटले. लॉर्ड ह्यूम या ब्रिटीश उच्चाधिकाऱ्यांच्या ... १८८५ साली भारतात राष्ट्रीय काँग्रेसची स्थापना झाली. ... स्थापनेमागचा हेतु ब्रिटीश धार्जीणा होता.

भारतातील सर्व क्षेत्रातील बुध्दीवादी लोकांना एक... ब्रिटीश शासन व्यवस्थेविषयीचे त्यांचे चिंतन जाणून ... प्रतिक्रियेचा विचार करून ब्रिटीश शासनाच्या धोरणात ... नाविन्यता स्वीकरणे ज्यामुळे भारतीयांकडून १८५७ च्या ... घटना पुन्हा घडु नये व ब्रिटीश शासनास स्थिरता लाभावी.

काँग्रेस पक्षाच्या स्थापनेचा फायदा ब्रिटीशांना किती ... झाला ? या प्रश्नांवर चिंतन केल्यास त्याचे उत्तर कदाचित नकार... असेल, कारण या पक्षाच्या विचार पिठाचा वापर भारतीय बुध्दि... राष्ट्रीय समस्यांवर विचार विनिमय करण्यासाठी केला. तसेच ... निर्णयास राष्ट्रीय आधार व जनमान्यता मिळविण्यासाठीच ... भारतीय जनतेच्या सुख दुःखाची मागणी संसदीय मार्गाने कशी ... याचे प्रशिक्षण या पक्षाच्या विचार पीठावरुन भारतीयांना मि... परिणामतः त्या प्रमाणात वाढ होवून लोकांमधील लोक... संघटनात्मकता व सहभागीत्वाच्या प्रक्रियेत वाढ झाली. भारत... ब्रिटीश शासनाविरुध्द स्वातंत्र्याच्या आंदोलनास संसदीय ... मिळवण्यासाठी राष्ट्रीय काँग्रेस या विचारपिठाचा वापर केला. ... या विचारपीठावरुन ब्रिटीश शासनपध्दती, जनतेचे प्रश्न, ... समस्या, प्रशासनाच्या तक्रारी व जनहिताकडे पाहण्याच्या ... मानसिकतेत (भारतीय बुध्दीजीवी) बदल होवू लागला. त्यास ... दादाभाई नौरोजींनी रुपांतरीत केले. दादाभाई नौरोजी अध्यक्ष म्हणून ... भूमिका तपासता हे स्पष्ट होते की, काँग्रेसला राष्ट्रीय प्रश्नांना ... करणारी एक विशाल व लोकप्रिय संस्था बनवण्याच्या दिशेने दादा... नौरोजींनी पायाभरणी केली. ज्याचा कळस मोहनदास करमचंद गांधींनी ...

१९०६ च्या कलकत्ता अधिवेशनात अध्यक्षीय ... करताना दादाभाई नौरोजी, म्हणतात की ब्रिटीश शासन अत्याचारी ... निरंकुशवादी यंत्रणा आहे. या देशात आजपर्यंत झालेले वैधानिक ... आंदोलन समाधानकारक नाही. आम्हाला कोणाचे उपकार नको. ... पाहिजे, आम्हाला जे कांही पाहिजे ...

GADAT VYAPARI EDUCATION SOCIETY'S DEGLOOR COLLEGE, DEGLOOR * Dist.Nanded *

मांडले. परिणामतः काँग्रेस मध्ये स्वातंत्र्य आंदोलनास हिंसात्मक किंवा जहालमार्गाने चालवण्याचा विचार करणाऱ्या लोकांचा समावेश झाला. यांना संसदीय मार्ग मान्य नव्हता. संसदीय मार्गाने स्वातंत्र्य उशीरा मिळेल. असे म्हणणाऱ्यात लोकमान्य बाल गंगाधर टिळक, लाला लजपतराय आणि बिपिनचंद्र पाल यांचा मुख्य समावेश होता. ब्रिटीश शासनाविषयी भारतीय बुध्दिवाद्यांचे मत जाणून घेवून लोकमानसाला नियंत्रित करण्याच्या हेतूने स्थापन झालेली काँग्रेस भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलनाचे माध्यम बनली. ब्रिटीश शासनास विरोध करणारे विचारपीठ बनले. सरळसरळ भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलन काँग्रेस विरुध्द ब्रिटीश शासन बनले. ब्रिटीश शासनाविरुध्दच्या लढ्यात भारतीय जनतेने काँग्रेसला साथ दिल्यामुळे त्याचा आवाज लंडनपर्यंत पोहोचला.

भारतीय राजकारणाच्या अभ्यासिका रजनी कोठारींनी त्यांच्या लिखाणात भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस व स्वातंत्र्य आंदोलनावर लिखाण केले. त्यांच्या मते, काँग्रेसमध्ये निर्माण झालेल्या जहालमतवादी व उदारमतवादी या दोन गटामुळे काँग्रेस फक्त चर्चा करणारे केंद्र बनले होते. आपापसातील स्वातंत्र्याचा मार्ग ठरवण्याच्या गोंधळात काँग्रेसला स्वातंत्र्याचा नवा मार्ग शोधण्यात अपयश येत होते. पहिल्या टप्यात साधारणतः स्वातंत्र्यासाठी हिंसक मार्गाचा वापर करण्यात आला. ज्यात बॉंब फेकणे, इंग्रज अधिकाऱ्यांची हत्या करणे, विदेश कपड्याची होळी करणे, इं. या सर्वांमुळे हिंसा व दमनाचे प्रमाण वाढले. पहिल्या टप्यात काँग्रेसमधील सहभाग व मान्यता मध्यमवर्ग आणि श्रीमंता पुरताच मर्यादीत होता. त्यामुळे काँग्रेसला भरीव असा जनाधार मिळत नव्हता. पुरेसा जनाधार नसणे, सर्वमान्य नेतृत्वाचा अभाव व स्वातंत्र्य आंदोलनाची दिशा ठरवण्यात आलेल्या अपयशामुळे स्वातंत्र्य आंदोलनापुढे अनेक समस्यांचा रतीब उभा राहीला. या रतिबास नष्ट करुन स्वातंत्र्य आंदोलनास जनमाणसांत पसरवण्याचे कार्य मोहनदास करमचंद गांधी या नेतृत्वाने केले. गांधीच्या नेतृत्वामुळेच काँग्रेस जनमाणसात लोकप्रिय बनली. गांधी, काँग्रेस आणि आम आदमी असे अंतरनाते निर्माण झाले. जे आजही भारतीय लोकमानासात दृष्टीगोचर होते. लोकमान्य टिळकानंतर भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलन व काँग्रेस या दोन्हींची धुरा गांधीकडे आली. गांधीनी अतिशय मातब्बरपणे व तितक्याच सहजतेने या दोन्ही धुरा व्यवस्थित सांभाळल्या. त्यांनी दोन पातळीवर समांतरपणे कार्य केले एक ब्रिटीश शासन व त्याच्या धोरणास अहिंसक व संसदीय मार्गाने विरोध करण्यावर लोकांना दृढ विश्वासी बनवले. स्वातंत्र्य आंदोलनास संसदीय स्वरुप देण्यासाठी न्यायालय, शासकीय शाळा, शासकीय पद, पदव्या, परदेशी साहित्याच्या बहिष्काराचे आव्हान केले. ज्यामुळे ब्रिटीश शासनाच्या अर्थव्यवस्थेला धक्का बसला. त्यावरील लोकांचा विश्वास वृध्दींगत होवू लागला. तर दुसरीकडे काँग्रेसच्या संघटनात्मक स्वरुपात बदल करुन त्यास लोकाभिमुख लोकशाही व शिस्तप्रिय राजकीय पक्षाचे स्वरुप दिले. काँग्रेस पक्षांतर्गत निवडणुकीच्या माध्यमातून कार्यकारिणी व समितीच्या स्थापनेची पध्दत निर्माण केली. ती रुढ बनवली. देशाच्या विभिन्न प्रांतातील लोकांना त्यात समाविष्ट केले. या सर्व प्रांतातील लोकप्रिय नेत्यांचा एक समुह बनवला. या समुहाच्या माध्यमातूनच काँग्रेसमध्ये कोणताही निर्णय घेण्याची पध्दत रुढ केली. या समुहास हायकमान असे नामाभिधान रुढ झाले. संपुर्ण देशातील जिल्हा पातळीवर काँग्रेस समितीची स्थापना केली. काँग्रेसच्या मतानुरुप जबाबदारी सांभाळणे व स्वातंत्र्य आणि इतर ध्येयाशी निगडीत कार्यक्रमांना संचलित करण्याची प्रेरणा दिली. ज्यामुळे लोकांत समाज आणि देशाप्रति त्याग व बलिदानाची भावना विकसित झाली. गांधीपूर्वी काँग्रेस फक्त वैधानिक संस्था होती. प्रामुख्याने विचार विनिमय करणाऱ्या युरोपीयन कॉफी-हाऊसप्रमाणे होती. गांधीनी त्याचा पुर्ण डायग्राम बदलला. त्यास देशव्यापी बनवले. एका जनकल्याणकारी क्रांतीकारी संघटनेत त्यास रुपांतरीत केले. काँग्रेसच्या माध्यमातून दिल्या जाणाऱ्या घोषणात, धोरणात आणि विचारसरणीत साम्यता व एकवाक्यता आणली. याच काँग्रेसने गांधीच्या नेतृत्वात भारतास स्वातंत्र्य मिळवून दिले. स्वातंत्र्यानंतर गांधीनी काँग्रेसला राजकीय पक्षाऐवजी लोकसेवा संघात रुपांतरित करण्याचा सल्ला दिला. परंतू गांधीच्या या सल्यास काँग्रेसी नेत्यांनी न मानता त्याकडे दूर्लक्ष केले. जनमाणसांतील काँग्रेसच्या लोकप्रियतेला ओळखून त्या अंतर्गतच स्वतंत्र राष्ट्रनिर्मितीच्या दिशेने कार्य चालू केले.

दूसऱ्या बाजुने स्वातंत्र्य आंदोलनकाळात काँग्रेसशिवाय अनेक राजकीय पक्षाचा उदय झाला. उदा साम्यवादी पक्ष, समाजवादी पक्ष, हिंदू महासभा, मुस्लीम लिग आणि फॉरवर्ड ब्लॉक इं. १९१७ ला रशियात साम्यवादी क्रांती झाली या साम्यवादी क्रांतीने प्रेरित होवून कांही भारतीयांनी १९२४ ला साम्यवादी पक्षाची स्थापना केली. साम्यवादी पक्षाच्या स्थापनेस भारतात पोषक वातावरण होते. ब्रिटीशांचे साम्राज्यवादी शोषण, सरंजामदारी शोषण व भांडवलवादी शोषणामुळे भारतातील कामगार, शेतमजूर, शेतीहीन आणि दलितवर्ग त्रस्त बनले होते. परंतू या पक्षाची विचारधारा इंग्रजाप्रती आश्वासन भुमिकेमुळे आणि स्वातंत्र्य आंदोलनास होणाऱ्या विरोधामुळे त्यांना लोकप्रियता मिळाली नाही. स्वातंत्र्य आंदोलनात ब्रिटीशांनी स्विकारलेल्या सांप्रदायिक धोरणांमुळे हिंदू-मुस्लीम यांतील तेढ वाढला. परिणामतः धार्मिक दंगली घडल्या, अशा परिस्थितीत मुस्लीम हितांचे संरक्षण करण्यासाठी मुस्लीम लिग पक्षाची स्थापना झाली. त्यास प्रतिउत्तर व [illegible] आणि हितसंबंधाच्या संरक्षणासाठी काँग्रेसमधील

हिंदूवाद्यांनी हिंदू महासभेची स्थापना केली. स्वातंत्र्यानंतर राष्ट्रीय स्वयंसेक संघाचा उदय झाला.

काँग्रेसच्या विचारसरणीस व कार्यक्रमास विरोध करणारा आणि असामान्यता दर्शविणारा एक फार मोठा वर्ग काँग्रेसमध्ये होता. ज्यात जयप्रकाश नारायण, डॉ.राममनोहर लोहिया, अशोक मेहता, आचार्य नरेंद्रदेव, अच्युत पटवर्धन, एम.आर.मसानी इ. या सर्वांनी एकत्रित येवून काँग्रेसच्या धोरणास अमान्यता दर्शवून काँग्रेस समाजवादी पक्षाची स्थापना केली. येथे लक्ष देण्यासारखी एक बाब आहे की, त्यांच्या पक्षाच्या नावाचा प्रारंभ काँग्रेस पासूनच आहे. स्वातंत्र्यानंतर ही अनेक प्रादेशिक पक्षाच्या नावात काँग्रेस हा शब्द आहे. उदा : राष्ट्रवादी काँग्रेस, तृणमुल काँग्रेस, ई. कदाचीत काँग्रेस या शब्दांविषयी लोकांत असलेली निष्ठा, विश्वासहायंता, लोकप्रियता व स्पष्टता इ. बाबी कारणीभुत असाव्यात. काँग्रेस समाजवादी पक्षाचे पहिले अधिवेशन आचार्य नरेंद्रदेव यांच्या अध्यक्षतेखाली संपन्न झाले. कालांतराने समाजवादी नेत्यांचे राजकीय वर्तन व व्यवहार आणि काँग्रेसची वर्तनशैली यांचे सामंजस्य सुत्र क्रमशः शिथिल झाले. ज्यामुळे परिणामतः समाजवाद्यांनी १९४७ च्या कानपूर अधिवेशनात समाजवादी पक्षाच्या नावासमोरील काँग्रेस हा शब्द काढुन टाकला. तसेच काँग्रेसला सोडण्याचा निर्णय घेतला. १९५१ ला हिंदू महासभेचे माजी अध्यक्ष डॉ.श्याम प्रसाद मुखर्जींनी काँग्रेसच्या मुस्लिम धार्जिणी धोरणामुळे नाराज होवून केंद्रीय मंत्रीमंडळाचा राजीनामा दिला. जनसंघ या नव्या पक्षाची स्थापना केली.

अशाप्रकारे स्वातंत्र्य आंदोलनापासून ते भारताच्या पहिल्या सार्वत्रिक निवडणुकीपर्यंत अनेक राजकीय पक्ष स्थापन झाले. या सर्वांच्या निर्मितीमागे कांही विशिष्ट तथ्य होते. अधिक प्रमाणात यांच्या स्थापनेमागे परकीय वैचारिक व बौध्दीक आधार होता. तसेच काँग्रेसमधील अंतर्गत संघर्ष, गटबाजी, कलह किंवा स्वतंत्र राजकीय पक्षाच्या भावनेपोटी तसेच भारतीयांच्या सांप्रदायकि मनोवृतीतून विविध राजकीय पक्षाचा उदय झाला. स्वातंत्र्यपूर्व काळात भारतात उदयास आलेल्या राजकीय पक्षाच्या निर्मितीची पार्श्वभुमी अभ्यासता स्वातंत्र्य मिळवण्याच्या ध्येयाने एकाही राजकीय पक्षाची स्थापना न झाल्याचे निदर्शनास येते. तर दुसऱ्या बाजूने अनेक लहान व्यक्तिनिहाय हिंसक गटाची स्थापनाही झाली.

महात्मा गांधी काँग्रेस आणि स्वातंत्र्य आंदोलन यांचे एक अतुट नाते आहे. काँग्रेस या पक्षाच्या उदयात गांधीचे योगदान नसले तरी त्याच्या बांधणीत दिशा बदलण्यात स्वरुप ठरवण्यात व व्यापकतेत गांधीचे योगदान महत्वाचे आहे. महात्मा गांधीनी काँग्रेसवरील विदेशी प्रभाव व जडणघडणीस नष्ट करून स्वदेशी धाटणीत तयार केले. त्यास भारताची राष्ट्रीय [illegible]

काँग्रेसच भारताच्या राष्ट्रीय संस्कृति सामाजिक व [illegible] संचलन करणारा राजकीय पक्ष अशी मानसिक[illegible] मानसिकतेमूळेच काँग्रेसला देशात स्वातंत्र्यानंतर ६० वर्ष [illegible] आले. भारतातील स्वातंत्र्यपूर्व काळातील गैर काँग्रेसी पक्ष [illegible] अस्तित्व सिध्द करण्यात अपयशी ठरले.

तसेच स्वातंत्र्य आंदोलनात ते दोलायमान स्थिती[illegible] त्यामुळे स्वातंत्र्यानंतर काँग्रेसला पर्यायी देण्यात आजपर्यंत [illegible] आले. मात्र मागील २० वर्षांचे भारतीय राजकारण अभ्यासता काँग्रेस[illegible] लोकप्रियतेचा आलेख दिवसेंदिवस घसरत आहे. स्वातंत्र्यपूर्व [illegible] व स्वातंत्र्यानंतर बऱ्याच वर्षांपर्यंत बिगर काँग्रेसी राजकीय पक्ष[illegible] फक्त बुध्दिवाद्यांपर्यंतच पोहोचण्यात यश आले. एका विशिष्ट [illegible] धर्म, जातीपर्यंतचा त्यांचा प्रभव मर्यादीत राहीला. पण अलिकडे[illegible] काळात त्यात बदल होताना दिसतो. बऱ्याच राज्यात मागील १०[illegible] १५ वर्षांपासून गैर-काँग्रेसी पक्षाचे सरकार आहे. निवडणूकीच्या काळ[illegible] काँग्रेसविरोधी सुर वाढत आहे. उदा. २०१४ ची लोकसभा निवडणूक[illegible] स्वातंत्र्यांच्या नंतरच्या पहिल्या निवडणुकीपासून निवडणुका व्यवस्थे[illegible] अंतर्गत जी पक्षिय स्पर्धा वाढली ती पहिल्या टप्प्यात विषमता[illegible] आणि जनाधार विहीन राहीली. खंडित व प्रभावहीन होती. मानसिक[illegible] व वैचारिकदृष्ट्या राजकीय पक्ष विकसित बनले नव्हते. परंतु राजकीय [illegible] पक्षाला समर्थन देणारे मतदार जागरुक होते. वास्तवतेत भारतातील [illegible] मतदारांना बिगर काँग्रेसी पक्ष त्यांची धोरणे व कार्यक्रमाचे ज्ञान[illegible] नव्हते. ज्या राजकीय पक्षांनी विशिष्ट नेतृत्वास प्रभावित होवून कार्य [illegible] केले लोकांनी त्याच नेतृत्वाचे समर्थन केले.

राजकीय पक्ष आणि संघराज्य या शिर्षका अंतर्गत पुढील मांडणीच्या दिशेने प्रवास करताना स्वातंत्र्यानंतर उदयास आलेल्या अनेक राजकीय पक्षाचा विचार करावा लागेल. स्वातंत्र्यानंतर भारतात अनेक राजकीय पक्ष स्थापन झाले. बऱ्याच राजकीय पक्षांचे विलीनीकरणही झाले. त्या प्रत्येकांचा एक वेगळा आश्चर्यकारक इतिहास आहे. या इतिहासानूसारच त्यांचा उदय, विकासाचे संदर्भ समजुन घेता येतात. तसेच त्यांचे स्वरुप स्पष्ट होते.

भारतीय राज्यघटनेची अंमलबजावणी २६ जानेवारी १९५० पासून सुरु झाली. भारताचे पहिले गव्हर्नर जनरल व काँग्रेस पक्षाचे सक्रिय सदस्य चक्रवर्ती राज गोपालाचारी यांच्या प्रयत्नाने व मार्गदर्शनाने १९५७ साली स्वतंत्र पक्षाची स्थापना झाली. ज्यात प्रो.रंगा, मीनू मशानी, पीलू मोदी आणि अनेकांचा समावेश होता. या राजकीय पक्षाचा समाजवाद आणि साम्यवादास कडवा विरोध होता. मुक्त

ADAT VYAPARI ... SOCIETY'S DEGLOOR COLLEGE DEGLOOR Dist.Nanded

भिन्न वेगळे राहिले असते. असे अनेक अभ्यासकांचे मत आहे. परंतु कोणतेही धोरण, योजना व विचारप्रणाली त्या-त्या काळातील सर्वांगीण परिस्थिती व राष्ट्रहित लक्षात घेवून ठरवले जाते. त्याची अंमलबजावणी केली जाते. त्यामुळेच नेहरुंनी मिश्र अर्थव्यवस्थेचे धोरण स्विकारले. चक्रवर्ती राज गोपालाचारींचा पक्ष मुलभुत अधिकार आणि संपत्तीच्या अधिकारातील कोणत्याही हस्तक्षेपाच्या विरुध्द होता. या राजकीय पक्षाला अनुक्रमे तिसज्या लोकसभेत १८ जागा, चौथ्या लोकसभेत ४४ जागा व पाचव्या लोकसभेत ०८ जागांवर विजय मिळाला. नंतरच्या भारतीय राजकारणात हा पक्ष लुप्त झाला.

नेहरु व शास्त्रीयुगाच्या अंतानंतर काँग्रेसमध्ये अनेक चढ-उतार निर्माण झाले. काँग्रेसमधील जुनी पीढी व नव्याने येणारी पीढी यांच्यात गटबाजी प्रारंभ झाली. काँग्रेस या पक्षाचे संघटन करणारा वर्ग आणि प्रत्यक्षात सत्ता सांभाळणारा वर्ग या दोघात आर्थिक, राजकीय धोरणाबाबत मतभेद होवू लागले. ज्याचे प्रदर्शन पक्षाबाहेर लोकांसमोर येवू लागले. राष्ट्रपति पदांच्या निवडीबाबत ते संपूर्ण देशाने पाहिले व अनुभवले. राष्ट्रपती पदाचा उमेदवार ठरवतांना पक्षांतर्गतचा विरोध, गटबाजी, मतभेद, अविश्वास दिसून आला. परिणामत: १९६९ नंतर स्वातंत्र्यपूर्वकाळातल्या काँग्रेसचे स्वरुप नष्ट झाले. त्याची स्पष्ट अशी संघटना काँग्रेस सत्ता काँग्रेस अशी विभागणी झाली. या दोन्ही काँग्रेसची रचना, संरचना, कार्यप्रणाली व संचालनपध्दती आपल्या मूळ काँग्रेसपेक्षा पुर्णत: भिन्न होती. या दोन्ही काँग्रेसमध्ये नेहरुंसारख्या समन्वयवादी नेतृत्वाचा अभाव होता. स्वातंत्र्यपूर्वकाळातील काँग्रेससारखी सिध्दांत निष्ठताही नव्हती. प्रामुख्याने येथूनच काँग्रेसच्या सिध्दांत निष्ठतेत बदल झाला असे म्हटले तर ते वावगे ठरणार नाही. विचार विनिमय करुन लोकशाही मार्गाने निर्णय घेण्याची प्रक्रिया नाही. आजच्या काँग्रेसचीही जवळपास हिच अवस्था आहे. युवराज (राहूल गांधी) म्हणतील तीच पूर्व दिशा बनली आहे. विरोधी पक्षाकडून कोणत्याही प्रकारचा सल्ला किंवा विचार विनिमय करण्याच्या प्रवृत्तीचा ऱ्हास काँग्रेसमध्ये झाला. साधारणत: इंदिरा गांधीपासून ते डॉ.मनमोहन सिंग सरकारपर्यंत त्यांचा अभाव जाणवतो. परंतू जेंव्हा-जेंव्हा आंतरराष्ट्रीय प्रतिमा व प्रतिष्ठा राखण्याचा प्रश्न येतो. तेंव्हा कांही वेळा विरोधी पक्षाशी हातमिळवाणी काँग्रेसवाल्यांनी केली. उदा: अटलबिहारी वाजपेयींना युनोच्या आमसभेच्या अधिवेशनास पाठवणे. आजच्या मोदी शासनात मात्र थोडा वेगळा फरक जाणवतो. संसदेतील भाषणात मोदी विरोधी पक्षाच्या सहकार्यांची मागणी करतात. प्रसंगावधानानुसार ते घेण्याचा प्रयत्न करतात. मात्र त्यातही आपल्या धोरणांना मान्यता मिळवण्यासाठी समर्थन मिळविण्याचा हेतू [illegible]

राज्यपाल बनवण्याचे सुत्र अंगीकारले.

इंदिरा गांधी अगर मुझे घरमे झाडु मारने को कहती है तो भी मैं झाडु मारुंगा असे विधान करणाऱ्या इंदिरानिष्ठ ग्यानी झैल सिंगालाच राष्ट्रपती बनवले जाते. तर कराल्याही प्रकारचा विरोध न करणारा आणि सगळा भ्रष्ट व्यवहार उघड्या डोळ्यांनी पाहणाऱ्या आंतरराष्ट्रीय दर्जाच्या अर्थतज्ञास पंतप्रधान बनवले जाते. ज्यांनी आपल्या १० वर्षांच्या पंतप्रधानकाळात पक्षश्रेष्ठींनी घेतलेल्या निर्णयाचे आंधळ्या भक्ताप्रमाणे पालन केले. ज्यांनी पक्षश्रेष्ठींच्या आदेशाचे निमुटपणे श्रध्देने पालन केले नाही. उदा : जगनमोहन रेड्डी (आंध्रप्रदेश), शरद पवार (महाराष्ट्र), पी.ए.संगमा अशांची यादी फार मोठी आहे. विशेषत: हा सर्व प्रकार इंदिरा गांधीच्या काळात अधिक घडला. तो तेंव्हापासून आजतागायत पर्यंत तसाच आहे. साधारणपणे प्रत्येक राजकीय पक्षात हीच भावना कमी अधिक प्रमाणात आहे.

इंदिरा गांधीनी १९७० ते १९८० च्या दशकात आणिबाणीची घोषणा केली. ज्यातून भारतीय लोकशाहीतील एकमेव हुकुमशाहा अशी त्यांची प्रतिमा तयार झाली. कांही अंशी इंदिरा गांधीची भुमिका सत्य होती. कारण शुध्द लोकशाहीप्रमाणे देशाच्या राज्यकारभार चालवण्या इतपत शुध्द लोकशाहीचे मन व जाणीवा असलेला नागरिक घडवण्यात आपणास अपयश आले. लोकशाहीच्या नावाखाली स्वत:चीच स्वतंत्रशाही व्यवस्था निर्माण करण्याचे प्रशिक्षण सर्वांनाच या देशात मिळाले. ज्याचा परिणाम या देशाची संघराज्य व्यवस्था कमकुवत बनवण्यात झाला. ती मजबुत करण्यासाठी केंव्हा-केंव्हा इंदिरा गांधी सारखा नेत्याच्या हातात सत्ता द्यावी. तर लोकांनी दर पाच वर्षाला सत्तांतर करावे. जे बहुमतातले असावे अल्पमतातले नाही. इंदिरा गांधीच्या आणिबाणीमुळे सर्व विरोधी पक्षाच्या नेत्यांना तुरुंगात डांबण्यात आले. दिल्लीच्या तिहार तुरुंगात एकत्रित जमलेल्या भारतीय लोकदल, जनसंघ आणि सोशॅलिस्ट पक्षाच्या नेत्यांनी बिगर काँग्रेसी राजकारणास पुर्नजिवीत करण्यासाठी सर्वा बिगर काँग्रेसी वाल्यांनी संघटीत होण्याचा विचार मांडला. ज्यात चौधरी चरण सिंह, नानाजी देशमुख, सुंदरसिंह भंडारी आणि सुरेंद्र मोहन या तत्कालीन प्रभावी नेत्यात गैर काँग्रेसी संघटनाविषयी अनेकवेळा चर्चा झाली. या सर्व प्रयत्नानंतर जनता पक्षाची एक २७ सदस्यीय समिती बनली. ज्यात जनता पक्षाच्या विभिन्न घटकाच्या नेत्यांना सहभागी केले. जनता मोर्चाने राजकीय क्षेत्रात १२ सुत्री, आर्थिक क्षेत्रात १३ सूत्री आणि सामाजिक व परराष्ट्र विषयक क्षेत्रात आपले वेगळे घोषणापत्र तयार केले. परिणामत: सहाव्या लोकसभा निवडणुकीत इंदिरा काँग्रेस विरुध्द एक संयुक्त जनता मोर्चा उभा राहीला. या मोर्चाने १९७७ च्या लोकसभा [illegible]

विजय नोंदवला. या जनता मोर्चातील अनेक घटकांनी मे १९७७ ला आपापल्या पक्षाचे अधिवेशन बोलवुन जनता पक्षात विलिन झाले परंतू जनता पक्षाचे सरकार फक्त २८ महिनेच कार्य करु शकले. या पक्षात प्रदेशवाद आणि जनसंघाची दुहेरी सदस्यता यामुळे जो वाद-विवाद उत्पन्न झाला. त्यामुळे भारतीय जनता पक्षाच्या रुपात जनसंघाने आपली नवी ओळख बनवुन स्वतःस जनता पक्षापासून वेगळे केले. तद्नंतर जनता पक्ष अनेक वेगवेगळ्या पक्षात विभागला. भारतीय जनता पक्षाचा उदय १९८० ला झाला. ज्यात जनसंघाच्या पूर्वीच्या सदस्यांशिवाय सिकंदर बख्त, राम जेठमलानी, शांतिभूषण आणि के.एस.हेगडे सारखे व इतर पक्षाचे सदस्य सहभागी झाले. या पक्षात सहभागी व्यक्तिनी जयप्रकाश नारायणांची समग्र क्रांती आणि गांधीवादास आपला आदर्श मानले. या पक्षाने आपल्या जाहिरनाम्यात पाच तत्वांचा समावेश केला. ज्यात राष्ट्रवाद आणि राष्ट्रीय समन्वय, लोकशाही, प्रभावशाली, धर्मनिरपेक्षता, (आजची पंथ निरपेक्षता), गांधीवादी समाजवाद. तसेच सिध्दांतावर आधारीत स्वच्छ प्रतिभा व प्रतिमेचे राजकारण या राजकीय पक्षास स्थापनेनंतरच्या पहिल्या लोकसभा निवडणुकीत फक्त ०२ जागा मिळाल्या. आज हा पक्ष संपूर्ण बहुमताने निवडून येवून केंद्रात सत्तेवर आहे. तर राज्यात महाराष्ट्र, गुजरात, गोवा, मध्यप्रदेश, राजस्थान, पंजाब, आसाम, जम्मु आणि काश्मिर इ. राज्यांत बहुमतात तर विविध प्रादेशिक पक्षासोबत आघाडी करुन सत्तेत आहे. वर्तमान भारतीय राजकारणातील कच्चे दूवे व काँग्रेसी शासनाचा गोंधळ लक्षात घेवून या पक्षाने २०१४ च्या लोकसभा निवडणूकीत अच्छे दिन आयेंगे (लायेंगे नहीं) असे म्हणत सत्ता मिळवली. आपल्या प्रारंभीच्या वैचारिक वारशास तडा दिला. सांप्रदायिक राजकारणी पक्ष ही ओळख मिटवून धर्मनिरपक्षतेचा चेहरा भाजपाला देण्यात कांही प्रमाणात नरेंद्र मोदी यशस्वी होत आहेत. परंतू लालकृष्ण आडवाणी, मुरली मनोहर जोशीच्या मार्गदर्शनाखाली तयार झालेली हिंदुत्ववादी मनोवृत्तीची राम मंदिरी पिलावळे शांत बसत नाहीत. भगवंताचा मोहन नको तो वाद निर्माण करून मोदी शासनाला कोंडीत टाकत असतो. नरेंद्र मोदींनी बहुमतात सत्ता मिळवून संघराज्याला अपेक्षित मजबूत केंद्र सरकार बनवले. परंतू प्रत्यक्ष काम करताना अनेक बाबतीत हे सरकार कमजोर वाटते.

१९२४ ला भारतात काँग्रेसी लोकांकडून साम्यवादी पक्षाची स्थापना झाली. १९६२ ला चीनने भारतावर आक्रमण केले. त्यावेळेच्या वैचारिक मतभेदामूळे हा पक्ष दोन भागात विभागला. एक भारतीय साम्यवादी पक्ष दूसरा मार्क्सवादी साम्यवादी पक्ष, मार्क्सवादी साम्यवादी पक्षांच्या मते भारतीय मार्क्सवाद त्यांना मान्य नाही. मार्क्सवादी साम्यवादी पक्ष लोकशाहीची स्थापना करु इच्छिते. ती मार्क्सवादी विचारधारेने प्रभावित होती. ती आंदोलनाचे नेतृत्व कामगारांना देवू इच्छिते. दोन्ही पक्षाने पुढील काळात भारतात संयुक्त मोर्चा बनवून निवडणुका लढवल्या. पश्चिम बंगाल, केरळ आणि त्रिपुरात शासन बनवून बरेच वर्ष त्यांचे संचलन केले. सध्या पश्चिम बंगालमध्ये ममता बॅनर्जीच्या तृणमुल काँग्रेसचे सरकार आहे. ज्यास लोकांनी २०१६ च्या विधानसभा निवडणुकीत पुन्हा पसंती दिली. तर केरळ मध्ये काँग्रेस, मुस्लीम लिग आणि इतर मिळून युनायटेड डेमोक्रेटिक फ्रंट (युडीएफ) यांचे शासन आहे. जेथे मे २०१६ मध्ये विधानसभा निवडणूका झाल्या ज्यात लोकांनी साम्यवादी पक्षाला मान्यता दिली. २००४ च्या लोकसभा निवडणूकीनंतर काँग्रेसला बाहेरून पाठिंबा देवून काँग्रेसचे सरकार बनवले. भाजपा विरोध म्हणून याच काळात सोमनाथ चॅटर्जी लोकसभा अध्यक्ष होते. भारत-अमेरिका नागरी अणुऊर्जा करारावर या पक्षांनी भारतीय राजकारण व पक्षांतर्गत अनेक नवे आयाम निर्माण केले. अमेरिकेसोबत भारताच्या वाढत्या संबंधाकडे या पक्षाने नेहमी संशयाच्या नजरेने पाहिले. अणुऊर्जा करारावरुन काँग्रेसचे समर्थन काढुन घेतले. ज्यास सोमनाथ चॅटर्जींनी फार मोठी चूक मानले. भाजपाला कोणत्याही स्थितित सत्ता मिळू द्यायची नाही या भूमिकेतून काँग्रेसला समर्थन देणारा हा पक्ष काँग्रेसच्या अमेरिका धार्जिणी भूमिकेला नाकारतो. वास्तवतेत हा पक्ष आंतरराष्ट्रीय पातळीवर रशियाच्या पतनानंतर होणाऱ्या बदलाकडे भारताच्या राष्ट्रीय हिताच्या दृष्टीने पाहण्यात कोठे तरी चुक करत असल्याचे वाटते. २०१४ च्या लोकसभा निवडणुकीतही साम्यवाद्यांनी भाजपाविरोधी भुमिका आळवली मागील २५ वर्षांच्या पश्चिम बंगालमधील त्यांच्या भुमिका व कार्यप्रणालीला आव्हान देवून ममता बॅनर्जींनी तेथील सत्ता मिळवली. साम्यवादी पक्ष हा भारताच्या राजकारणत एक चांगला पर्याय म्हणून पुढे येवू शकला असता. तेवढी वैचारिक परिपक्वता, राजकीय दृष्टी त्यांच्याकडे होती. पण तडजोडीचा अभाव नडल्यामुळे आज ते देशाच्या राजकारणात कालबाह्य होण्याच्या स्थितीत किंवा नाटकी साम्यवाद्यांच्या भुमिकेत वावरताना दिसत आहेत. कारण नवभांडवली व्यवस्थेचा प्रगतीचा वेग वाढत आहे. या वेगात साम्यवादीपण भांडवली बुरखा बांधून पळताना दिसतात. उदा : चीन, क्यूबा ई. या देशाच्या लोकसंख्येत सामाजिक व आर्थिकदृष्ट्या मागासलेला एक फार मोठा वर्ग आहे. या वर्गाविषयी बऱ्याच महापुरुष व अभ्यासकांनी चिंता व्यक्त केली. त्यांच्या हितार्थ व कल्याणार्थ अनेक उपाययोजना केल्या. या वर्गास कोणी दलित म्हटले, कोणी हरिजन म्हटले अलिकडे वंचित हा शब्द प्रचलित बनत आहे. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, कांशीराम, मायावती, प्रकाश आंबेडकर, रामदास आठवले ई. या वर्गासाठी प्रमुख आदर्श किंवा कर्तधर्ते नेते

ADAT VYAPARI EDUCATION SOCIETY'S DEGLOOR COLLEGE, DEGLOOR Dist. Nanded

म्हणून ओळखले जातात. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी स्वातंत्र्यपूर्वकाळात स्वातंत्र्य आंदोलनातच दलितांना सत्तेत सहभाग मिळावा म्हणून प्रयत्न केले. राजकीय जमात बना असा संदेश दिला. त्यांना सामाजिक न्याय मिळावा म्हणून घटनेत आरक्षण, समान मत, समान मूल्य, समान संधी या लोकशाहीस पूरक तत्वांची तरतूद केली. त्यामुळे भारतातील दलित वर्ग बाबासाहेब आंबेडकरांस मसीहा मानून त्यांची पुजा करतो. जयभीम बोलो किधर भी चलो ही प्रचलित घोषणा आहे. बाबासाहेब आंबेडकरानंतर कांशीरामने १९७८ मध्ये बामसेफ आणि १९८१ मध्ये दलित शोषित समाज संघर्ष समिती आणि १९८४ मध्ये बहुजन समाज पार्टीची स्थापना केली. ज्याचे निवडणूक चिन्ह हत्ती व डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे विचार हा वैचारिक आधार आहे. ज्यास उत्तरप्रदेशात मायावतीच्या नेतृत्वाखाली पाच वर्ष सत्ता मिळाली. कांशीराम स्थापित बहुजन समाज पार्टी खालील तीन सिध्दांतावर आधारित आहे. (१) जातीय सन्मान (२) राजकीय सहभागीत्व (३) दलितांच्या मतांना विकण्यांपासून वाचवणे. कांशिरामांनी पक्षाचे ध्येय जाति निर्मूलन हे ठेवले नाही. उलट जाती सबलीकरण आणि जाती उभारणी ठेवले. दलितांच्या नायकांना त्यांनी सामाजिक परिवर्तन व नवजागरण चळवळीत जातीय स्वाभीमान आणि सन्मानाच्या चळवळीशी जोडण्याचे अभियान राबवले. कांशिरामनी प्रथम या देशातल्या स्वातंत्र्यानंतरच्या काँग्रेसी वर्चस्वाच्या राजकारणाचा सुक्ष्म अभ्यास आंबेडकरी विचारधारेच्या साह्याने केला. काँग्रेस हे जळते घर आहे हे बाबासाहेबांचे काँग्रेसविषयीची गृहितक सत्य कसे आहे, हे लोकांना पटवून दिले. काँग्रेस दलित, मागासलेले आणि मुसलमानांच्या मताच्या भरवशाने राज्य करत आहे. या वोट बँकेला काँग्रेसपासून दुर करण्यासाठी त्यांनी दलितांच्या सत्तेतील सहभागीत्वाचा मुद्दा उचलला. सवर्णांची संख्या १५% आणि दलित बहूजन समाजची लेकसंख्या ८५% आहे. तरीही कमी लोकसंख्या असणारा सवर्ण बहूजनांवर राज्य करतो. यामागचे मानसशास्त्रीय आर्थिक व सामाजिक विश्लेषण काशीरामानी दलित बहूजन समाजाला पटवून दिले. त्यासाठी त्यांनी वोट हमारा राज तुम्हारा नहीं चलेगा नही चलेगा अशी घोषणा दिली. कांशीरामांनी अतिशय सुत्रबध्दारित्या दलित अस्मितेला नव्याने विकसित केले. मंडल आयोगातून उदयास आलेले कमंडल नष्ट करुन देशातील ओबीसी जागृत व संघटित करण्याचे कार्य हाती घेतले. दलितांना आपल्या मतदानाचे महत्व पटवून सांगितले. लोकशाहीतील त्याची किंमत समजून सांगितली. लोकशाहीत निर्माण होणारा शासक वर्ग मतदानातूनच तयार ... नगार करणारे संख्येने अधिक आपणच आहोत.

कांशीरामांनी सत्तेच्या सुर्यास गवसणी घालण्यासाठी सैध्दांतिक तटस्थेला व्यावहारिक राजकारणाची जोड दिली. १९९३ च्या उत्तरप्रदेशाच्या निवडणुकीत कांशीरामांनी मुलायम सिंह यादवांसोबत आघाडी केली. निवडणूक लढवली. परिणाम सकारात्मक झाला. दोन्ही मागासलेल्या नेत्यांच्या एकत्रीकरणास उत्तर प्रदेशाच्या जनतेंनो स्विकारले. कांशीरामाच्या समर्थनाने मुलायम सिंह यादव उत्तर प्रदेशाचे मुख्यमंत्री बनले. परंतू कांशीरामाची वारसदार मायावती व मुलायमसिंह यादव यांच्यात वैचारिक मतभेद टोकाला गेले. ज्यामुळे मायावतींनी आपले समर्थन काढुन घेतल्यामुळे मुलायमसिंह सरकार अल्पमतात आले. ते कोसळले. भाजपाच्या समर्थनाने मायावती मुख्यमंत्री बनल्या. नंतर २००७ च्या उत्तरप्रदेश विधानसभा निवणूकीत मायावतीस स्पष्ट बहुमत मिळाले. त्या पुन्हा उत्तर प्रदेशाच्या मुख्यमंत्री बनल्या. परंतू नंतर त्यांना आपली सत्ता टिकवता आली नाही. नंतरच्या विधानसभा निवडणूकीत मायावतीस लोकांनी नाकारुन आखिलेश यादवास (मुलायमसिंह यादवचा मुलगा) मान्यता दिली. सध्या आखिलेश यादव हे उत्तर प्रदेशचे मुख्यमंत्री आहेत. जे उत्तरप्रदेशात कांशीराम व मायावतींनी केले ते महाराष्ट्रात घडत नाही. विशेषतः ज्या भागात दलित मतदार अधिक आहेत. तिथे दलितांच्या विचाराला मानणारे पक्षाचे सरकार येत नाही. महाराष्ट्रात फुले-शाहू-आंबेडकर हा वैचारिक वारसा असूनही आंबेडकरी विचारधारा व दलित राजकारण विखुरले. सर्वमान्य नेत्याचा अभाव व सर्वांमध्ये नेता बणण्याची उत्सुकता दलितांना इतर राजकीय पक्षाकडे बघायला लावण्यास कारणीभुत ठरते.

आज भारतात अनेक राजकीय पक्षाचा उदय झाला. १९८९ नंतर विशेषतः १९९६ पासून कोणत्या ना कोणत्या रुपात अनेक राजकीय पक्ष विशिष्ट वैचारिक कार्यक्रमाच्या आधारे शासन बनवण्याच्या स्थितीत आहेत. भारतात अलिकडील काळात विकसित होणाऱ्या पक्ष पध्दतीचे स्वरुप तीन प्रकारचे आहेत. (१) एकमताच्या ऐवजी आघाडीत्मक (२) अखंडित (३) वैचारिक ऐवजी व्यावहारिक. तसेच पक्षपध्दतीचे स्वरुप बहुआयामी बनले. परिणामतः राज्या-राज्याच्या पक्ष पध्दतीचे स्वरुप भिन्न-भिन्न आहे. एकच राजकीय पक्ष वेगवेगळ्या क्षेत्रात वेगवेगळ्या अंगाने प्रदशित होतो. पक्ष पध्दतीच्या स्वरुपास खंडित अनेक सत्तावाद्यांच्या रुपात परिभाषित केले जाते. कारण राष्ट्रीय, प्रादेशिक व स्थानिक पक्षाची वैशिष्ट्ये वेगवेगळी आहेत. पक्षीय विविधता असूनही विचारधारेच्या आधारावर ध्रुवीकरण नाही. पक्षीय व्यवस्था केंद्राभिमुख न राहता उपकेंद्रीय बनली. याचा अर्थ पक्षात प्रादेशिक प्रवृत्ति वाढत आहे. डॉ.योगेंद्र यादवांसह अनेक ... विश्लेषकांचे मत आहे की, १९९० च्या दशकापासून राष्ट्रीय ...

त्यास प्रदेशवाद म्हणणे योग्य होणार नाही. कारण राष्ट्रीय राजकारणाला प्रादेशिक राजकारणाचे आलेले स्वरुप विचारधारेच्यामूळे नाही तर संरचनेमुळे आले. नवीन निर्मित राजकीय समुदायांना राज्य एक राजकीय संस्था किंवा घटक म्हणून सुविधाजनक वाटू लागला. नव्या पक्षांचा उदय आणि नव्या सामाजिक आशा-आकांक्षाचा उदय राज्यपातळीवर एकाच वेळेस होवू लागला. ज्यामुळे भारतीय राजकारणात संघराज्य, राष्ट्रवाद, राष्ट्रीय एकात्मता यांच्याकडे पाहण्याचा दृष्टीकोण बदलला. याचे स्पष्ट पडसाद असहिष्णूता, रोहित वेमूला, कन्हैया व भारत माता की जय या प्रकरणावरुन भारतीय राजकारणात निर्माण झालेल्या वादंगावरुन जाणवतात. सत्तेच्या राजकारणाचा उदय होत आहे. संघराज्याचा संविधानात्मक ढाचा बाजूला सारुन त्याचा स्वतःला अपेक्षित असा नवा अर्थ विकसित करण्याचा प्रयत्न होत आहे. राजकीय पक्षाकडे कोणत्याही नव्या प्रवृत्तीकडे संघराज्याच्या चौकटीत राहून पाहण्याचा दृष्टीकोण विकसित होत नाही, तर त्याकडे बाजारी व्यावसायिक पध्दतीने पाहून त्याची इनकॅशमेंट करण्याचा प्रयत्न होत आहे. ज्यामुळे भारतात राजकीय पक्षाच्या निर्मितीचा कोणताही स्थिर आधार, कार्यक्रम नाही. उदयास येणारा कोणताही राजकीय पक्ष भारताच्या सामाजिक व घटनात्मक संरचनेशी तादात्मय असणारा नाही. तसेच तो समाजाच्या हिताचे स्थाई रुपाने प्रतिनिधीत्व करत नाही, असा प्रयत्न किंवा आशा आम आदमी पक्षाकडून जाणवते. परंतू त्याचेही वाटचाल संघराज्याची चौकट पार करुन वर्तमान व्यवस्थेचा भाग बनण्याच्या दिशेने होत आहे. केजरीवाल केंद्री किंवा प्रभावित स्वरुप त्यास प्राप्त झाले. संघटनात्मक चौकट लुप्त होत आहे. त्यामुळे २०१५ च्या विधानसभा निवडणुकीत त्याची अनेक शंकले पडली. अनेकजण फुटून बाहेर पडली. काही दुसऱ्या राजकीय पक्षात स्थिरावली. तर काहींनी स्वतंत्र चूल थाटली. सार्वत्रिक निवडणूकातून बहुमत कसे प्राप्त करावे ही सर्वच राजकीय पक्षासमोरील समस्या होती. ज्यास केंद्रात नरेंद्र मोदीने उत्तर दिले. दिल्लीत आम आदमी पक्षाने, पश्चिम बंगालमध्ये तृणमुल काँग्रेसने, बिहारमध्ये नितीशकुमार, राजस्थान व मध्यप्रदेशात भारतीय जनता पक्षाने उत्तर दिले. याचा अर्थ काही काळा पुरते का असेना भारतीय जनता आघाडी शासनाला कंटाळून एकाच राजकीय पक्षाला बहुमत देण्याऱ्या विचारावर आली. मायावतींनी जसे सोशल इंजीनियरींग २००७ ला उत्तरप्रदेशात घडवले. तेच सोशल इंजीनियरींग नरेंद्र मोदींनी २०१४ ला घडवले. परंतू दोन्हींच्या स्वरुपात व माध्यमात वेगळेपणा आहे. नरेंद्र मोदींनी भांडवली व्यवस्थेचा आधार घेवून लोकांच्या आशा-आकांक्षा, भावना, राजकीय जाणीवा ओळखून त्यांच्या काळजाला हात घालून प्रचार यंत्रणा राबवली. लोकांनी त्यास अपेक्षित साद दिली. परंतू दिल्ली, बिहार, तामिळनाडु, केरळ, पाँडिचेरी, पश्चिम [illegible]

वाचवले. कदाचित हा परिपक्व लोकशाहीच्या [illegible] राजकारणातील बदल्या समीकरणचा फरक असेल. [illegible]

वर्तमान भारतीय राजकारणात कोणतीही एक [illegible] वर्ग नाही जे एका राजकीय पक्षाला बहूमताचे आश्वासन [illegible] अशावेळेस राजकीय पक्षात सत्तेची सौदेबाजी आणि [illegible] मिळविण्याच्या असंसदीय मार्गाचा स्विकार करणे स्वाभाविक [illegible] ज्याचे उदाहरण नरेंद्र मोदींच्या २०१४ च्या लोकसभा निवडणूकीतील घोषणाबाजी व आश्वासनातून जाणवते. उदा : अच्छे दिन आयेंगे, सर्वांच्या खात्यावर १५ लाख रुपये जमा होतील, काळा पैसा १०० दिवसात देशात परत आणू इ. निवडणूकीनंतर ते शक्य नसून तो एक निवडणूकीतील फंडा, जूमला किंवा विनोद होता अशी प्रतिक्रिया देणे. आसामच्या निवडणूकीत दरवर्षी १ हजार कोटी रुपये देण्याचे अभिवचन इ.

आजच्या राजकीय पक्षात व्यक्तिपूजा, घराणेशाहीचे प्रस्थ वाढले. आघाडी करुन सरकार बनवणे, काहीही झाले तरी आपण सदैव सत्तेत राहिले पाहिजे हा शरद पवारी फंडा राजकीय पक्षात बळावत आहे. त्यासाठी समाज सेवा, राष्ट्रसेवा, लोकल्याणासारख्या शब्दावली व त्यास पूरक कार्यक्रमाचा रतिब उभा केला जातो. उदा: सबका साथ सबका विकास, मेक इन इंडिया, स्टार्ट इंडिया, स्टॅन्ड अप इंडिया, डिजिटल इंडिया, इंडिया शायनिंग, स्मार्ट सिटी, कुशल भारत कौशल भारत इ. या कार्यक्रमाच्या पूर्तीसाठी धनराशीचा हिमालय उभा केला. ज्यातून भारतीय संघराज्याची चौकट कितपत सुरक्षित राहते हा स्वतंत्र संशोधनाचा विषय ठरेल. परंतू यातून प्रामुख्याने श्रीमंताच्या हितसंबंधांना सुरक्षित करण्याचे प्रयत्न होत आहेत. पण ते गरीबांच्या कल्याणाच्या नावाने खपवले जातात हे मात्र नक्की. राजकीय पक्षात विकसित होणाऱ्या या नव्या प्रवृत्तीने भारतीय संघराज्य व राजकारणाला नवी दिशा दिली.

संदर्भ ग्रंथ :

१) भारतीय संविधान राजकारण आणि कायदा-स्मिता जोशी, पिअर्सन, दिल्ली.

२) लोकशाहीचे व्याकरण-अनुवाद-शादा साठे, न्या.पी.बी.सावंत-भाष्य प्रकाश,२०१३.

३) द पार्लमेंटरी सिस्टिम-अरुण शौरी, अनुवाद-अशोक पाथरकर-मेहता पब्लीशींग हाऊस-२०१०.

४) सम्यक सकारात्मक-विनोद शिरसाठ-साधना प्रकाशन पुणे,२०१४.

५) Re-inventing Politics in India-Editors-C.P.Barthwal, S.K.Sharma IPSA-Rahul Publishing House Meerut.

६) भारतीय गणराज्याचे शासन व राजकारण-डॉ.भा.ल.भोळे, पिंपळापूरे पब्लिकेशन्स अँड कंपनी, नागपूर.

Dr. Anil Chidrawar
I/C Principal
A.V. Education Society's
Degloor College, Degloor Dist Nanded